



**УДК 159.923**

**Кльоц Любов Антонівна**, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

e-mail: [lubanaklez@ukr.net](mailto:lubanaklez@ukr.net)

## **ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ МЕТОДІВ У РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ПСИХОЛОГА**

### *Анотація*

*У статті представлено фрагмент експериментального дослідження з проблеми формування професійної самосвідомості психолога. Зроблено акцент на можливості актуалізації процесу розвитку професійної самосвідомості психолога в системі післядипломної освіти шляхом створення розвивального середовища через практичну реалізацію програми активного розвитку професійної Я-концепції. Викладено логіку побудови експериментальної програми за визначеними психолого-педагогічними умовами. Де усвідомлення психологом можливостей Я-досягнень забезпечується через самопізнання професійних здібностей і можливостей, що реалізуються на діагностичному етапі програми; розвиток основних складових Я-концепції психолога з подальшою корекцією професійної позиції на основі внутрішніх і поведінкових змін є завданнями тренінгового етапу; навчання альтернативних професійно-поведінкових моделей, підвищення рівня ефективності роботи у вирішенні проблемних професійних ситуацій представлено через організацію інтервізійних груп; усвідомлення особистісних і професійних змін, що відбулися під впливом тренінгу, реалізуються на самооцінювальному етапі; забезпечення практичних психологів критеріями самооцінювання динаміки розвитку професійної самосвідомості за основними показниками розвитку складових професійної самосвідомості здійснюється на впроваджувальному етапі, коли здобуті слухачем знання та уміння власної професійної Я-концепції переводять його на стадію свідомокерованої самореалізації. Визначено принципи, мету, завдання, зміст та особливості структури етапів експериментальної програми.*

**Ключові слова:** професіоналізм, професійний розвиток, професійна самосвідомість психолога, Я-концепція, програма активного розвитку професійної самосвідомості.

**Клец Любовь Антоновна**, кандидат психологических наук, доцент кафедры

психологии Житомирского областного института последипломного педагогического образования

## ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ В РАЗВИТИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ Я-КОНЦЕПЦИИ ПСИХОЛОГА

### *Аннотация*

*В статье представлен фрагмент экспериментального исследования по проблеме формирования профессионального самосознания психолога. Сделан акцент на возможности актуализации процесса развития профессионального самосознания психолога в системе последипломного образования путем создания развивающей среды через практическую реализацию программы активного развития профессиональной Я-концепции. Изложена логика построения экспериментальной программы по определенным психолого-педагогическим условиям. В которой осознание психологом возможностей Я-достижений обеспечивается через самопознание профессиональных способностей и возможностей, реализуемых на диагностическом этапе программы; развитие основных составляющих Я-концепции психолога с последующей коррекцией профессиональной позиции на основе внутренних и поведенческих изменений являются задачами тренингового этапа; обучение альтернативных профессионально-поведенческих моделей, повышение уровня эффективности работы в решении проблемных профессиональных ситуаций представлено через организацию интервизионных групп; осознание личностных и профессиональных изменений, произошедших под влиянием тренинга, реализуются на самооценочном этапе; обеспечение практических психологов критериям самооценки динамики развития профессионального самосознания по основным показателям развития составляющих профессионального самосознания осуществляется на внедренческом этапе, когда полученные слушателем знания и умения собственной профессиональной Я-концепции переводят его на стадию осознанной самореализации. Определены принципы, цели, задачи, содержание и особенности структуры этапов экспериментальной программы.*

**Ключевые слова:** профессионализм, профессиональное развитие, профессиональное самосознание психолога, Я-концепция, программа активного развития профессионального самосознания.

**Kloyts L. A.**

**USING ACTIVE METHODS IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL “SELF**

– CONCEPT” OF PSYCHOLOGIST.

*Summary*

*The article is an excerpt from a pilot study on the problem of formation of professional consciousness psychologist. Emphasis on the possibility of updating the process of development of professional identity of the psychologist in the system of postgraduate education by creating learning environment through the practical implementation of the program of active development of professional self-concept.*

*In the article describes the logic of experimental program build by determine psychology-pedagogical conditions. Where an awareness of psychologist opportunities of I-achievement provides through the self-knowledge of professional skills and opportunities that realize on the diagnostic stage of the program; the development of main professional position components of psychologist “self– concept” follows by the correction of that basis on internal and behavioral patterns, improving of work effectiveness in settle of professional problem situations are presented through the organization of an intervision groups; awareness of personal and professional changes that have taking place under the influence of training and implements on self-evaluate stage; providing psychologists self-assessment criteria by the dynamic of the professional consciousness development by the main indicators of professional consciousness components development that performs on the first stage when obtained listener's knowledge and abilities of self-professional “self – concept” transferred him on the stage of consciously-controlled self-realization. In the article defined the principles, purpose, tasks, content and the features of an experimental program stages structure.*

**Key words:** *professionalism, professional development, professional consciousness, “Self-conception”, the program of active development.*

**Постановка проблеми.**

Сучасні тенденції розвитку освіти диктують нові вимоги до професіоналізму спеціалістів, у тому числі і до практичних психологів. Сьогодні освітянської ниви потребує активного, самостійного, творчого, конкурентоспроможного фахівця. У даному контексті система післядипломної освіти має модернізуватися у напрямку створення таких психолого-педагогічних умов, які сприяють не тільки удосконаленню професійної майстерності спеціаліста, а й його особистісного саморозвитку у професії.

Саме на засадах усвідомлення психологом професійної позиції у нього формується позитивне ставлення до діяльності. Завдяки досягненню професійного образу у фахівців актуалізується усвідомлення особистісного досвіду, формуються професійні цілі, здійснюється вибір стратегій професійного саморозвитку.

### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Проблемі використання спеціальних форм і методів навчання практичних психологів присвячено спеціальні дослідження І. В. Вачкова, М. В. Молоканова, В. Г. Панка, Т. С. Яценко та ін.. У контексті досліджуваної проблеми, Н. Ф. Шевченко [19] умовами формування професійної самосвідомості психологів, визначає створення рефлексивного середовища. Схожого підходу дотримується А. Г. Самойлова [12], яка пропонує методику створення діяльнісно-рефлексивного навчання для актуалізації рефлексивних механізмів і передумов успішного подолання внутрішньоособистісних професійних криз психологів. У свою чергу Т. С. Яценко [21] обґрунтувала організаційно-методичні аспекти активного-психологічного навчання психологів спрямованого на сприяння становлення професійної самосвідомості. Інші дослідники у центрі уваги розвитку професійної позиції психолога вбачають застосування методів психокорекції (Смолкін А. М. [13], Терлецька Л. Г. [14], Шнейдер Л. Б. [20]).

Вивченню ефективності тренінгової форми психолого-педагогічного впливу присвячена низка наукових публікацій та дисертаційних досліджень, практичні розробки та рекомендації з яких стали нам в нагоді, а саме теорія і практика психологічного тренінгу В. П. Захарова [4]; методика психологічного тренінгу для розвитку професійної самосвідомості педагога І. В. Вачкова [3]; методика психологічного тренінгу з формування професійно значущих якостей майбутнього медичного психолога А. С. Борисюк [2]; методика тренінгу професійної ідентичності Л. Б. Шнейдер [20].

Загальний аналіз літератури з проблеми, виявив недостатньо розробленим питання розвитку професійної Я-концепції «працюючих» психологів. В основному дослідження були спрямовані на обґрунтування психолого-педагогічних умов розвитку професійної самосвідомості студентів-психологів.

**Мета статті:** описати програму активного розвитку професійної Я-концепції психолога.

### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

Теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження виявив, що ефективними методами розвитку професійної самосвідомості психолога у системі післядипломної освіти є: психологічний тренінг; семінари-практикуми; ділові ігри; навчальні семінари; участь в інтервезійних, супервезійних групах; консультації з надання допомоги у побудові програми саморозвитку; рефлексивна самодіагностика [1; 2; 11; 14; 19].

У даному змісті, під методами, ми розуміємо способи активізації професійної самосвідомості психологів, які спонукають їх до активної розумової і практичної діяльності, прагнення самостійно мислити, знаходити свій підхід до вирішення професійних проблем, бажання самостійно одержувати знання, формувати критичний підхід до думки інших та незалежність власних думок.

Результати дослідження особливостей розвитку професійної самосвідомості практичних психологів показали необхідність її розвитку за такими показниками, як самоствавлення, самоінтерес, самовпевненість, самокерівництво, задоволеність Я образом, соціально-комунікативна компетентність. Експериментально обґрунтовано можливість актуалізації процесу розвитку професійної самосвідомості психолога шляхом створення розвивального середовища через практичну реалізацію програми активного розвитку (ПАР) професійної Я-концепції, яка складається із органічно поєднаних етапів: діагностичного, тренінгового, інтервезійного, самооціночного, впроваджувального [5, 243].

В основу ПАР покладено принципи:

- цілісності розвитку, згідно з яким розвиток професійної самосвідомості розглядається у контексті актуалізації набутого професійного досвіду та розвитку показників основних компонентів професійної самосвідомості, які детермінують розвиток професійної Я- концепції;

- наступності етапів і завдань експериментальної роботи (від самопізнання до саморегуляції професійної поведінки), що забезпечує перенесення результатів у професійну діяльність;

- підтримки розвитку, згідно з яким мають створюватися певні психологічні умови (атмосфера «прийняття» у групі, позитивний зворотний зв'язок тощо), що запобігають активізації захисних механізмів, сприяють зростанню позитивного самоствавлення, емоційно-ціннісного ставлення до професійного Я, розвивають уміння раціоналізувати професійні поведінкові дії;

- принцип рефлексивності, що забезпечує усвідомлення психологом стратегії особистісних і професійних змін.

Мета програми полягає у розвитку професійної Я-концепції практичного психолога. Основними завданнями ПАР є розширення уявлення можливостей у Я-досягненнях, розвиток емоційно-ціннісного самоставлення до особистісного і професійного Я, розвиток умінь раціоналізувати професійні поведінкові дії.

Програма реалізується у п'ять етапів – діагностичний, тренінговий, інтервізійний, самооцінювальний, впроваджувальний. Тривалість програми складає 230 годин.

Основними формами проведення ПАР є: тренінг, самостійна робота, семінарські заняття, консультації, практичні заняття, дистанційне спілкування, інтервізійні групи.

Далі детальніше зупинимось на змісті кожного етапу програми.

Метою діагностичного етапу є актуалізація професійної Я-концепції практичних психологів через самопізнання індивідуальних властивостей, що визначають розвиток професійної самосвідомості спеціаліста. Даний етап програми передбачає формування групи та проведення психодіагностики професійної самосвідомості психологів за ознаками розвитку когнітивного, афективного, поведінкового компонентів.

Етапи реалізації діагностичного блоку ПАР:

1 крок – первинне спілкування тренера з учасниками за дистанційною формою (6 год. дистанційних) з метою формування групи, визначення мотивів участі в програмі та збору первинної інформації про психолога (стаж, кваліфікаційна категорія, тип навчального закладу у якому працює спеціаліст, професійні вподобання).

2 крок – формування групи (семінарське заняття – 6 год. аудиторних). Проводиться при безпосередньому спілкуванні між тренером та учасниками. Психологи оглядово знайомляться з основними завданнями, стратегіями та очікуваними результатами ПАР. Учасники опрацьовують психодіагностичний інструментарій для самодіагностики розвитку основних складових професійної самосвідомості.

3 крок – самодіагностика та самоаналіз продуктів самоспостереження. Особливістю самодіагностики є те, що учасники її проводять по місцю роботи (проживання) при цьому можуть отримувати дистанційне консультування із тренером. На даному етапі психологи розпочинають вести зошити самоспостереження, куди заносять результати діагностики, самоспостереження та рекомендації по вдосконаленню професійного образу (20 год. самостійної роботи).

4 крок – порівняння власного Я з іншими. Даний етап реалізується на семінарському занятті (6 год. аудиторних) між учасниками ПАР, де психологи обмінюються результатами самодіагностики з подальшим моделюванням професійних Я образів.

5 крок – самоприйняття, рефлексія результатів самодіагностики (самопостереження) психологів та формування власного актуального професійного образу (12 год. самостійної роботи).

Другий етап програми включає проведення психологічного тренінгу з розвитку професійної Я-концепції психолога. Метою якого є розвиток професійної самосвідомості, самодослідження учасників для корекції професійної Я-концепції на основі внутрішніх і поведінкових змін.

Завдання тренінгу: поглиблення знань можливостей у Я досягненнях; розвиток емоційно-ціннісного ставлення до особистісного і професійного Я; розвиток умінь раціоналізувати професійні поведінкові дії; корекція професійної позиції учасників тренінгу.

Методика програми передбачає включення учасників у діяльність яка актуалізує когнітивну, афективну і поведінкову складові професійної самосвідомості. Основними методами тренінгу є ділові ігри, рольові ігри, групові дискусії, психомалюнок, психодрама, методи невербальної взаємодії.

Метод ділової гри у тренінгу використовується для розвитку творчого професійного мислення практичних психологів, формування в них уміння аналізувати професійні ситуації та знаходити варіанти їх рішень, давати їм обґрунтування тощо. З цією метою на етапі створення гри конструюється, а в процесі її проведення реалізується система проблемних професійних ситуацій. Ділова гра за своїми цілями має два напрямки, під час її проведення одночасно вирішуються як ігрові, так і пізнавальні завдання (при домінуванні останніх). За своїм змістом ділова гра імітує умови та специфіку конкретних професійних ситуацій діяльності практичного психолога. За своєю структурою та методикою проведення ділова гра спрямована на спільну діяльність учасників по виявленню професійно значущих цілей та їх досягнення шляхом прийняття відповідних індивідуальних та групових рішень. За формою така спільна діяльність носить характер рольової взаємодії учасників, що проходить відповідно до заданих або створюваних у ході гри обов'язкових для усіх правил і норм.

Рольові ігри - особливість цього методу полягає в тому, що він розгортається в дії, без належних сюжетних відпрацювань та дає змогу учасникам гри набувати творчої самодіяльності, керування якою відбувається в умовах штучно створених труднощів. Метод розігрування рольових ситуацій дає можливість спостерігати членів групи не лише в міжособистісних взаємостосунках, а й в процесі виконання певної професійної ролі. Матеріал про поведінку суб'єкта в рольовій ситуації є надійним підґрунтям для перевірки гіпотез стосовно його особистісної проблеми. Особливо цікавим є те, як саме в умовах цілковитої свободи суб'єкт структурує рольову ситуацію. Поведінка учасника у рольовій грі дає можливість уточнити психодіагностичні передбачення і з'ясувати індивідуальну специфіку особистісної проблеми, що деструктивно впливає на професійну позицію, робить її неефективною. Використання вказаного методу у програмі тренінгу завершується аналізом напрацьованого матеріалу.

Групова дискусія у тренінгу виступає формою взаємодії учасників. Вона сприяє саморозкриттю учасників, дозволяє кожному проявити свою компетентність і тим самим почувати себе більш комфортно у групі, надає матеріал для діагностики, сприяє згуртуванню групи, підвищує рівень емпатії у психологів, вирішує скриті конфлікти між учасниками, надає можливість побачити професійну проблему з різних сторін тощо. У якості критеріїв конструктивності дискусії виділяємо: активність учасників, рівноправність у висловлюванні думок, відчуття демократичної атмосфери, задоволеність від спільної роботи.

Метод «Психомалюнок» використовується у двох напрямках – з метою з'ясування феноменів групи, її динаміки та для висвітлення почуттів, відношень членів групи до себе та до професійної діяльності, з'ясування ставлення до власного Я, професійного Я. Він також має і діагностичну і розвивальну мету. У першому випадку інтерпретація малюнка у групі не завжди є обов'язковою, а в другому вона сприяє створенню позитивної емоційної атмосфери. Члени групи вчаться бачити глибокий психологічний зміст у «художніх дрібницях», а потім у поведінці. Згодом це обумовлює істотні зміни у ставленні до занять, до інших учасників і самого себе, сприяє оволодінню аналізом групового матеріалу. Також, психомалюнок виконує захисну функцію суб'єкта від «ризикованої» для нього інтерпретації психологічного змісту. Він дає можливість поглибити пізнання не лише того, хто малював, а й тих, хто інтерпретує намальоване. Окрім цього, психомалюнок використовується для контролю за перебігом групового

процесу та особистісних змін його учасників. Цьому сприяє щоденне виконання учасниками навчання малюнків на тему: «Наша група», «Я-сьогодні», «Я-в групі». Такі малюнки відображають результативність навчання, дають змогу з'ясувати, яких емоційних навантажень зазнають учасники. Малюнки на теми: «Розвиток групи і мій особисто», «Я до тренінгу – я після тренінгу» є цінними після закінчення програми навчання. Також, психомалюнки використовуються з метою актуалізації професійного образу. Тематика малюнків: «Я-психолог сьогодні», «Я-успішний психолог», «Ідеальний психолог» - спрямовані на усвідомлення професійної позиції власними очима та очима групи, усвідомлення професійно-особистісних якостей що потребують розвитку, сприяють зняття напруги стосовно оцінки інших. Психомалюнки також відіграють роль зняття емоційної напруги після проведення ділових ігор, психодрами де піднімається особистісна та професійна проблематика. Тематика таких малюнків вільна та виконується під релаксаційний музичний супровід.

Особливе значення у тренінгу відводиться психодрамі. Завдяки «програванню» власних професійних проблем учасник виносить багато вражень «на поверхню», що сприяє аналізу та розширенню його поля професійної самосвідомості. Психологам надається можливість репродукувати особистісну чи професійну ситуацію. Особливу роль, даного методу відведено використанню «другого Я», так званого двійника. Користуючись роллю «другого Я» є можливим розкрити причинно-наслідкову залежність між окремими усвідомлюваними учасником аспектами особистості, аргументуючи їх матеріалом його поведінки у групі. Так, тренер пропонує звертатися до «порожнього стільця» зі словами, адресованими групі загалом або комусь із її членів зокрема, не називаючи імен. Більшість висловів зазвичай упізнаються тими, кому вони адресовані. Це оптимізує взаємини у групі завдяки об'єктивуванню прихованих емоцій. Окрім того, психодрама сприяє розвитку інтуїції й творчих здібностей у розумінні внутрішнього світу іншої людини. Учасники групи усвідомлюють, що у них багато спільних проблем, а це спонукає до глибшого саморозкриття та самоприйняття.

Як ефективний засіб актуалізації соціально-перцептивної сфери особистості, використовуються методи невербальної взаємодії, зокрема її різновид – психогімнастика. Головна мета психогімнастики – зняття емоційної напруги у групі та кожного учасника зокрема, налаштування на невимушеність передачі емоційних переживань. Психогімнастичні вправи у програмі використовуються на кожному

занятті. На початку заняття вони відіграють роль емоційного налаштування на роботу, по завершенню заняття – зняття емоційної напруги.

У ході тренінгових занять програми широко використовуються методи діагностування його учасників шляхом використання різноманітних тестів, опитувальників із наступним обговоренням результатів у групі.

Для розвитку професійних вмінь та навиків застосовуються і інші активні методи. А саме, для актуалізації професійних знань і виявлення рівня володіння основними видами роботи практичних психологів доречними є круглі столи, обговорення міні-лекцій. Вироблення нових форм професійної поведінки реалізуються у ході моделювання професійних ситуацій та розв'язання професійних задач.

Окрім описаних вище методів у програмі тренінгу використовуються методичні прийоми: ритуали, домашнє завдання, міні-лекції, ведення зошитів самоспостереження, робота експерта у групі, написання колективних проєктів.

У якості ритуалів виступають: стандартна схема занять (налаштування, оцінювання емоційного стану учасників, розвиваючий та рефлексивний етапи); обговорення відчуттів, переживань після проведення вправ, що дає можливість краще їх диференціювати і вербалізувати; аплодисменти, які супроводжують значимі висловлювання або вдалі дії учасників, що надають події більшу значимість і тим самим дозволяють зафіксувати на ній увагу, піднімають рівень самооцінки і емоційно підкріплюють позитивний результат роботи; спільне пиття чаю, що прокладає місток між тренінгом і реальним життям та сприяє зближенню учасників групи.

Наступний прийом – домашнє завдання. Мета якого – перенесення набутих навиків, змін поведінки та ін. у зовнішній світ. Домашні завдання розподіляються на діагностичні та розвиваючі.

Також, у ході тренінгу психологи ведуть зошити самоспостереження, які відіграють роль структурованого самоаналізу по ходу занять. Даний прийом використовується з метою систематизації отриманих знань, самоаналізу змін у професійній самосвідомості, вироблення учасником саморекомендацій, окреслення стратегій особистісного та професійного розвитку.

З метою набуття досвіду проведення супервізії, застосовується прийом «експерта у групі». На кожне заняття із групи учасників вибирається експерт, який аналізує поведінку, реакції, переживання, набуття досвіду учасниками та ін. протягом дня. По

завершенню роботи експерт оформлює висновки та рекомендації для учасників з актуалізації роботи групи.

Використання методичного прийому – написання колективного проекту, спрямований на систематизацію та актуалізацію набутого досвіду у ході тренінгу; висвітленню самозмін, саморозвитку, самопізнання; описання результатів самодіагностики до початку занять та по завершенню їх; складання рекомендацій для впровадження набутого досвіду у професійну діяльність тощо.

Загалом програма тренінгу складається із чотирьох блоків, що проводяться у чотири очних сесії та включають міжсесійний період. Загальна кількість годин тренінгової програми складає – 126 годин. Між сесіями передбачається міжсесійний період по дві неділі, на якому учасники тренінгу виконують домашні завдання, проводять самодіагностику, виробляють саморекомендації та розробляють колективний проект. Окрім того, у даний період важливе місце відведено консультаціям та дистанційному спілкуванню між учасниками групи.

Вступний блок тренінгу передбачає встановлення позитивних відносин між учасниками та створення позитивної установки на діалог з членами групи; спрямований на ознайомлення учасників із навчальною стратегією програми, логікою викладання матеріалу, сценарієм занять.

Перший блок тренінгової програми присвячений розвитку когнітивного компоненту професійної самосвідомості практичного психолога (знання Я-як суб'єкта професійної діяльності). А саме, усвідомлення практичними психологами своїх можливостей у Я-досягненнях через самопізнання, самоаналіз і самоосмислення. Вправи блоку, орієнтовані на те, щоб сфокусувати увагу практичних психологів на власній особистості, на своїх переживаннях, думках, звичних способах поведінки. На цьому етапі актуальним є створення в групі таких умов і таких ситуацій, які могли б забезпечити кожному психологу можливість найбільш яскраво, чітко побачити себе у дзеркалі власних переживань і самооцінок, та у відображенні думок учасників групи, оцінити свої особистісні та професійні якості, прислухатися до своїх переживань. Цьому у більшій мірі сприяє необхідність постійної вербалізованої рефлексії своїх думок і переживань. У створених таким чином умовах, відбувається корекція самосприйняття, ставляться під сумнів укорінені системи оцінок і самооцінок, розкриваються несподівані сторони людського Я.

Другий блок тренінгу спрямований на розвиток афективного компоненту професійної самосвідомості. У якому ключовим є розвиток уміння здійснювати саморегуляцію міжособового професійного спілкування, розкриття практичним психологом власних здібностей, минулих і майбутніх досягнень, а також уявлення про те, як його оцінюють інші спеціалісти. Вправи блоку орієнтовані на усвідомлення практичними психологами себе в системі професійного і особистісного спілкування та оптимізацію міжособистісних, відносин з колегами. Особлива увага приділяється розвитку психологічних можливостей особистості, її соціально-перцептивних і комунікативних компетенцій, усвідомленню звичних способів спілкування, аналізу помилок у міжособистісній взаємодії. Велике значення в цьому блоці надається системі прийомів невербальної комунікації, тренінгу сензитивності, відпрацюванню навичок оптимального спілкування. Учасники групи знайомляться із прийомами налагодження ділової взаємодії під час спілкування з колегами на роботі, з адміністрацією, з діловими партнерами.

Третій блок – орієнтований на розвиток поведінкового компоненту професійної самосвідомості. На даному етапі тренінгу основний акцент робиться на розвиток професійної впевненості та корекції професійної позиції психологів. Приділяється увага усвідомленню управління професійним розвитком, виробляються і закріплюються нові професійні поведінкові дії. Також, відбувається відпрацювання вмінь самоаналізу професійної діяльності. Особлива увага приділяється розвитку професійної впевненості, соціально-комунікативної компетентності та розвитку цілепокладання.

Підсумковий блок орієнтований на самоаналіз набутого досвіду у ході тренінгу, виробленню перспектив професійного та особистісного розвитку.

Наступний етап ПАР включає роботу в інтервізійних групах. Інтервізія (англ. – *intervision*) – метод роботи в групі рівних по рівню спеціалістів, який здійснюється ведучим інтервізії та фокусується на покращенні роботи практичних психологів. Даний метод широко використовується у психотерапевтичному навчанні як метод покращення роботи психотерапевта та знайшов відображення у роботах С. Кулакова [6], К. Наранхо [8], П. Ховкінса [17], які стали нам у нагоді при організації та проведенні інтервізії у ПАР. Так, як основним завданням психолога є надання психологічної допомоги особистості, що потрапила у складну життєву ситуацію – то інтервізія виступає методом, що дозволяє спеціалісту проаналізувати правильність (чи навпаки хибність)

вибраних стратегій роботи з клієнтом, аналіз конструктивності власної особистості. Таким чином, метод інтервізії у ПАР виступає як метод покращення роботи кожного його учасника та має наступні завдання: навчання альтернативним професійно-поведінковим моделям; підвищення рівня ефективності роботи у вирішенні проблемних професійних ситуацій, і як наслідок зниження ризику професійного вигорання та стагнації; розуміння особистісних «особливостей і схем», які впливають на роботу; виявлення сильних і слабких сторін психологів; взаємна підтримка і визнання виконаної роботи.

Організація проведення інтервізійних груп передбачає наступні кроки:

Крок 1. Формування груп. Особливістю інтервізії є те, що групи повинні складатися не більше ніж із восьми учасників та об'єднанні за принципом «рівності по рівню».

Крок 2. Формулювання тем і структура інтервізійних сесій.

На першій сесії учасники ознайомлюються із темою інтервізії (покращення роботи), змістом роботи (формулювання професійних випадків), частотою і тривалістю зібрань (2 рази на місяць по три години), кількістю випадків які можуть бути обговорені на одному зібранні (два випадки).

Крок 3. Прийняття правил і рекомендації для учасників.

Крок 4. Проведення сесій.

Крок 5. Оцінка результативності інтервізії.

Загальна кількість годин інтервізійного етапу складає – 48 годин.

Наступним кроком реалізації ПАР є самооцінювальний етап.

Основним завданням етапу є психодіагностика змін у професійній Я-концепції психолога. Виявлення динаміки змін проводиться шляхом порівняння результатів вхідної діагностики (до проведення тренінгу – розвивального етапу) та вихідної діагностики (по-завершенню тренінгу – розвивального етапу) практичних психологів. Тривалість етапу – 24 години.

Впроваджувальний етап програми основним завданням має забезпечення практичних психологів критеріями самооцінювання професійної –Я-концепції за основними показниками розвитку складових професійної самосвідомості. На даному етапі психологи ознайомлюються із змістом і призначенням індивідуальних карт професійного розвитку та особливостями їх введення. Зміст карти включає: загальні

відомості про психолога (П.І.П., освіта, спеціалізація, інформація про підвищення кваліфікації, участь у конференціях, професійні відзнаки); показники, що виявляють розвиток професійної «Я- концепції» спеціаліста (самоствавлення, самооцінка, рівень емпатії, соціально-комунікативна компетентність, соціально-психологічні установки); самооцінка розвитку професійних якостей; програма професійного самовдосконалення; самоаналіз професійних досягнень; планування професійних цілей; аналіз розв'язання професійних проблем. Запропонована карта може використовуватись безпосередньо практичним психологом з метою усвідомлення, керування та планування процесу професійного «дорослішання». Окрім того, ведення карт може виступати методичним інструментом методиста з психологічної служби та використовуватись у міжатастаційний та атастаційний період супроводження психолога, з метою аналізу професійного саморозвитку, самоосвіти спеціаліста. На даному етапі учасники ПАР обмінюються професійними ідеями, думками стосовно подальшого розвитку професійної «Я-концепції», порадами та рекомендаціями удосконалення професійної позиції, створення колективних професійних проєктів.

Таким чином, експериментально обґрунтовано можливість актуалізації процесу розвитку професійної самосвідомості практичних психологів в єдності складових компонентів, шляхом упровадження програми активного розвитку, що відображає практичну реалізацію психолого-педагогічних умов розвитку професійної самосвідомості практичних психологів у системі післядипломної освіти. Підтверджено, що надійні психологічні основи цього розвитку забезпечує органічне поєднання етапів реалізації програми: діагностичного, тренінгового, інтерв'ізійного, самооцінювального, впроваджувального.

Дослідження окремих аспектів методики активізації розвитку професійної самосвідомості – вивчення готовності керівників психологічних служб до психологічного супроводження практичних психологів та готовність до організації сприятливого для розвитку професійної самосвідомості розвивального середовища – є **перспективними напрямками** подальших досліджень.

### Список використаних джерел

1. Битянова Н. Р. Психология личностного роста: Практическое пособие по проведению тренингов личностного роста психологов, педагогов, социальных

работников / Н. Р. Битянова ; МПА. – М., 1995. – 67 с.

2. Борисюк А. С. Психологічні особливості формування професійних якостей майбутнього медичного психолога : дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Борисюк Алла Степанівна. – Івано-Франківськ, 2004. – 319 с.

3. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга / И. В. Вачков. – М.: Ось – 89, 1999. – 137 с.

4. Захаров В. П., Хрящева Н. Ю. Социально-психологический тренинг: учебное пособие / В. П. Захаров. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 56 с.

5. Кльоц Л. А. Особливості розвитку професійної самосвідомості практичного психолога у системі післядипломної освіти : дис. к. психол. наук: 19.00.07 / Кльоц Любов Антонівна – К., 2012. - 352 с.

6. Кулаков С. А. Супервизия в повышении квалификации детских психиатров / С. А. Кулаков // ЖППиП. – 1999. – № 7, 8. – С. 34 – 76.

7. Молоканов М. В. О некоторых аспектах отбора кандидатов в практические психологи / М. В. Молоканов // Сб. материалов Международной конференции «Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика». – Одесса, 1992. – С. 34 – 37.

8. Нарахно, К. Гештальт-терапия: Отношение и практика теоретического эмпиризма / К. Нарахно ; перев. с англ. – Воронеж: НПО МОДЭК, 1995. – 304 с.

9. Орлова И. В. Тренинг профессионального самосознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии / И. В. Орлова. – СПб. : Речь, 2006. – 128 с.

10. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практичного психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 5. ; 1998. – № 5. – С. 4.

11. Подоляннюк О. Л. Розвиток професійної позиції шкільного психолога у післядипломній освіті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Олена Леонідівна Подоляннюк; Центральний ін-т ППО АПН України – К., 2004. – 16 с.

12. Самойлова А. Г. Особливості формування професійної свідомості майбутніх психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07

«Педагогічна та вікова психологія» / Аліна Геннадіївна Самойлова ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 18 с.

13. Смолкин А. М. Методы активного обучения / А. М. Смолкин. – М.: Высшая школа, 1991. – 176 с.

14. Терлецька Л. Г. Рольова гра як засіб формування професійно значущих якостей майбутнього практичного психолога: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Лариса Граріївна Терлецька ; Київський міжрегіональний ін-т удосконалення вчителів ім. Бориса Грінченка. – К., 1997. – 20 с.

15. Фельденкрайз, М. Сознание через движение: двенадцать практических уроков / Пер. с англ. М. Папуш М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2001. – 160 с.

16. Хамитова И. Ю. Развитие профессиональной идентичности консультанта / И. Ю. Хамитова // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2000. – № 1. – С. 30 – 45.

17. Ховкинс, П., Шохет, Р. Супервизия. Индивидуальный, групповой и организационный подходы / П. Ховкинс, Р. Шохет. – СПб.: Речь, 2002. – 352 с.

18. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Діалогічно-орієнтований підхід в системі підготовки практичних психологів. / Н. В. Чепелева, Н. І. Пов'якель // Вісник Тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти. – Тернопіль, 1996. – С. 29-31.

19. Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Наталія Федорівна Шевченко; Ін-т психології ім. Г. К. Костюка АПН України. – К., 2006. – 22 с.

20. Шнейдер Л. Б. Тренинг профессиональной идентичности: Руководство для преподавателей вузов и практикующих психологов / Л. Б. Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 208 с.

21. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.

### References transliterated

1. Bitjanova N. R. Psihologija lichnostnogo rosta: Prakticheskoe posobie po provedeniju treningov lichnostnogo rosta psihologov, pedagogov, social'nyh rabotnikov / N. R. Bitjanova ; MPA. – M., 1995. – 67 s.
2. Borysjuk A. S. Psihologichni osoblyvosti formuvannja profesijnyh jakostej majbutn'ogo medychnogo psihologa : dys. kand. psihol. nauk: 19.00.07 / Borysjuk Alla Stepanivna. – Ivano-Frankivs'k, 2004. – 319 s.
3. Vachkov I. V. Osnovy tehnologii gruppovogo treninga / I. V. Vachkov. – M.: Os' – 89, 1999. – 137 s.
4. Zaharov V. P., Hrjashheva N. Ju. Social'no-psihologicheskij trening: uchebnoe posobie / V. P. Zaharov. – L.: Izd-vo LGU, 1989. – 56 s.
5. Kl'ots L. A. Osoblyvosti rozvytku profesijnoi' samosvidomosti praktychnogo psihologa u systemi pisljadyplomnoi' osvity : dys. k. psihol. nauk: 19.00.07 / Kl'ots Ljubov Antonivna – K., 2012. - 352 s.
6. Kulakov S. A. Supervizija v povyshenii kvalifikacii detskih psihiatrov / S. A. Kulakov // ZhPPiP. – 1999. – № 7, 8. – S. 34 – 76.
7. Molokanov M. V. O nekotoryh aspektah otbora kandidatov v prakticheskie psihologi / M. V. Molokanov // Sb. materialov Mezhdunarodnoj konferencii «Aktual'nye problemi psihologicheskij sluzhby: teorija i praktika». – Odessa, 1992. – S. 34 – 37.
8. Narahno, K. Geshtal't-terapija: Otnoshenie i praktika teoreticheskogo jempirizma / K. Narahno ; perev. s angl. – Voronezh: NPO MODJeK, 1995. – 304 s.
9. Orlova I. V. Trening professional'nogo samosoznanija: teorija, diagnostika i praktika pedagogicheskij refleksii / I. V. Orlova. – SPb. : Rech', 2006. – 128 s.
10. Panok V. G. Kontseptual'ni pidhody do formuvannja osobystosti praktychnogo psihologa / V. G. Panok // Praktychna psihologija ta sotsial'na robota. – 1998. – № 4. – S. 5. ; 1998. – № 5. – S. 4.
11. Podoljanjuk O. L. Rozvytok profesijnoi' pozytsii' shkil'nogo psihologa u pisljadyplomnij osvity : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / Olena Leonidivna Podoljanjuk; Tsentral'nyj in-t PPO APN Ukrai'ny – K., 2004. – 16 s.

12. Samojlova A. G. Osoblyvosti formuvannja profesijnoi' svidomosti majbutnih psychologiv : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / Alina Gennadii'vna Samojlova ; In-t psihologii' im. G. S. Kostjuka APN Ukrai'ny. – K., 2004. – 18 s.
13. Smolkin A. M. Metody aktivnogo obuchenija / A. M. Smolkin. – M.: Vysshaja shkola, 1991. – 176 s.
14. Terlets'ka L. G. Rol'ova gra jak zasib formuvannja profesijno znachushhyh jakostej majbutn'ogo praktychnogo psihologa: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / Larysa Grarii'vna Terlets'ka ; Kyi'vs'kyj mizhregional'nyj in-t udoskonalennja vchyteliv im. Borysa Grinchenka. – K., 1997. – 20 s.
15. Fel'denkrajz, M. Soznavanie cherez dvizhenie: dvenadcat' prakticheskikh urokov / Per. s angl. M. Papush M.: Institut Obshhegumanitarnyh Issledovanij, 2001. – 160 s.
16. Hamitova I. Ju. Razvitie professional'noj identichnosti konsul'tanta / I. Ju. Hamitova // Zhurnal prakticheskoy psihologii i psihoanaliza. – 2000. – № 1. – S. 30 – 45.
17. Hovkins, P., Shohet, R. Supervizija. Individual'nyj, gruppovoj i organizacionnyj podhody / P. Hovkins, R. Shohet. – SPb.: Rech', 2002. – 352 s.
18. Chepeleva N. V., Pov'yakel' N. I. Dialogichno-orijentovanyj pidhid v systemi pidgotovky praktychnyh psychologiv. / N. V. Chepeleva, N. I. Pov'yakel' // Visnyk Ternopil's'kogo eksperymental'nogo instytutu pedagogichnoi' osvity. – Ternopil', 1996. – S. 29-31.
19. Shevchenko N. F. Formuvannja profesijnoi' svidomosti praktychnyh psychologiv u systemi vyshhoi' osvity : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / Natalija Fedorivna Shevchenko; In-t psihologii' im. G. K. Kostjuka APN Ukrai'ny. – K., 2006. – 22 s.
20. Shnejder L. B. Trening professional'noj identichnosti: Rukovodstvo dlja prepodavatelej vuzov i praktikujushhijh psihologov / L. B. Shnejder. – M.: Izdatel'stvo Moskovskogo psihologo-social'nogo instituta; Voronezh: Izdatel'stvo NPO «MODJeK», 2004. – 208 s.
21. Jatsenko T. S. Osnovy glybynoi' psihokoreksii': fenomenologija, teorija i praktyka: navch. posib. / T. S. Jatsenko. – K.: Vyshha shkola, 2006. – 382 s.

*Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.*

*Авторське право (с) 2014 Kl'ots Lybov Antonivna Кльоц Любов Антонівна*

*Отримано: 10.03.2014*

*Відрецензовано: 23.03.2014*

*Опубліковано: 28.04.2014*